

ZAL HET DAGEN?

„De morgenstond is gekomen, en het is nog nacht”.

Levend onder de druk der bezetting scheen ons het uur der bevrijding als de dageraad van een nieuwe tijd. Het vreugdebetoon heeft echter slechts kort geduurd. Voorbijgegaan leed wordt spoedig vergeten. De vreugde moest ook wel worden getemperd door de wetenschap van de moeilijkheden, die komende zijn.

We hebben geen eindpunt bereikt. We beleven slechts het slot van een bedrijf uit het werelddrama, dat zich gedurende reeds meer dan dertig jaren afspeelt. De oorlog van 1914, te overhaast tot wereldoorlog gestempeld, blijkt slechts een voorspel te zijn geweest. Het bracht de boodschap van het einde van de staatkundige en economische orde der 19e eeuw, al hebben velen het niet verstaan. Dan volgt een twintigtal jaren van voortdurende crises, waarin de brandstof wordt opgehoopt. Nieuwe wegen werden wel gezocht; maar als ze uitzicht boden op een betere tijd, zoals de Volkenbond, werden ze slechts aarzeland en zonder de kracht ener werkelijke overtuiging betreden. Even halfslachtig was het streven naar vernieuwing op economisch gebied. Verder dan een opportunistische politiek kwam men niet. Onder de naam van tijdelijke crisismaatregelen kon men verdedigen en toepassen, hetgeen men eerst als in beginsel onjuist had veroordeeld. Maar wat deed men in werkelijkheid? Stak men telkens weer een spaak tussen de raderen van een werk, dat wel ontwricht was, maar nu steeds minder in staat was te functioneren? Of bouwde men toch, zij het onbewust en al zoekend en tastend, aan een nieuwe orde? Ook al wordt de noodzaak van een andere fundering ingezien, zonder klaarheid omtrent doeleinden en middelen kan een stevig bouwwerk nooit tot stand komen. Gehéel nieuwe beginselen, naar men meende, werden wel in enige landen verkondigd en met niets ontziende kracht doorgezet, maar het zijn slechts noodlottige dwaalwegen gebleken. Verbonder aan, ten dele ook innerlijk samenhangend met, het streven naar wereldheerschappij van mogendheden, het minst daartoe geroepen of geschikt, bepaalden ze de wijze, waarop het grote conflict tot uiting kwam.

Deze demonische strijd is thans, tenminste in Europa, geëindigd. Het gordijn gaat op voor een nieuw bedrijf. Ademen we nu in een gezuiverde lucht? Kunnen we thans in een serene stemming leven? Een nieuwe wereld, zo klinkt het van alle kanten, zal thans ontstaan, een radicale omkeer is bezig zich te voltrekken. En aan „nieuw” wordt bewust of onbewust de gedachte van „beter” verbonden.

Het zou gevaarlijk zijn, wanneer we zouden menen de wereld van vóór 1914 te kunnen herstellen. Maar men geeft zich aan niet minder bedenkelijke illusies over, wanneer men in de waaan zou verkeren, dat het einde van de oorlog reeds — of althans in principe — de oplossing van de moeilijkheden brengt, dat in en door deze de grondslagen zouden zijn gelegd voor een nieuwe en betere nationale en internationale opbouw. Oorlogen lossen geen problemen op, scheppen slechts nieuwe. Oorlogvoeren is vernietigen, is enkel negatief. Een oorlog kan wel weerstanden tegen veranderingen opruimen, kan ook het doorzetten van een politiek of een stelsel beletten; hij schept wel ledige ruimten, maar kan ze niet vullen. Naast de vele vraagstukken, waarmede wij de oorlog ingingen, zijn er nieuwe gekomen. Bovenal zijn de internationale orde en het maatschappelijk bestel der meeste landen verder ontwricht. Tot nieuwe vormgeving worden we dus geroepen, maar noch de oorlog, noch zijn afloop verschaffen ons daarbij een leidraad. Het is alleen moeilijker geworden aan de voorwaarden te voldoen, die verwezenlijkt moeten worden, zal hetgeen vernietigd is worden hersteld en zal ook een betere toekomst dagen.

Op de overwinnaars rust daarom een zware taak. On-

misbaar is de vaste wil, dat alle offers niet tevergeefs mogen zijn gebracht, maar evenzeer het besef, dat een harde strijd daartoe nodig zal zijn. De nieuwe orde der dingen staat maar niet gereed om binnen te treden, zodra wij slechts de deur voor haar willen open zetten. Zij heeft zelfs nog geen duidelijke gestalte verkregen. De vele leuzen, die thans opgeld doen, ten spijt, moet allereerst het besef levendig worden, dat het streven naar vernieuwing nog geen concrete inhoud heeft, dat de bepaling ervan de zwaarste taak van alle zal zijn.

Deze taak is zelfs moeilijker dan die der oorlogvoering, hoe gigantisch deze reeds was. Een oorlog brengt een zekere vereenvoudiging. Er bestaat slechts één doel, de vernietiging van de vijand, en daaraan wordt alles ten offer gebracht: het leven van miljoenen en de welvaart van allen, de burgerlijke vrijheid en wat verder het leven waarde of kleur gaf. Is eenmaal de oorlog beslist, dan staan we dadelijk weer voor een veelheid van doeleinden, dan gaat het niet meer enkel om een technische taak: het gegeven doel zo snel en doeltreffend mogelijk te verwezenlijken, maar moeten telkens middel en doel, alsmede de verschillende doeleinden, tegen elkaar worden afgewogen. De strijd om de rangschikking der verschillende levenswaarden, die daaruit voortvloeit, zal te scherper en verwarder zijn, naarmate de continuïteit meer werd verbroken en de beginselen, waarop men vroeger steunde, meer op drift zijn geraakt.

.

Voor een ieder zichtbaar zijn de vraagstukken, die een onmiddellijk uitvloeisel van de oorlog zijn. Daar is allereerst de demoralisatie, die iedere oorlog meebrengt, maar die thans, gelijk alles, zoveel grotere afmetingen heeft aangenomen, ten gevolge van een pervers régime, van mishandeling en ballingschap, honger en koude. In deze totale oorlog zijn geweldpleging en sabotage, roof en vervalsing tijdelijk van ondeugden tot deugden geworden. Een moreel offensief zal nodig zijn om de oude normen hun heerschappij te hergeven, om eerlijkheid, plichtsvervulling en arbeidslust weer de eerste plaats in ons aller leven te doen innemen.

Dan heeft de oorlog meer dan ooit op materieel gebied zijn vernietigende werking doen gevoelen. Onze voorraden zijn uitgeput, het productie-apparaat is in ernstige mate geschonden, de middelen zelfs om dit te vernieuwen ontbreken menigmaal. Grote krachtsinspanning zal nodig zijn om hetgeen gehavend werd weer te herstellen en de voorraden weer aan te vullen. Zouden we nu niet goed doen ons tot dit tweeledig herstelprobleem te beperken? En zou er dan geen uitzicht zijn op een spoedige herleving der wereldwelvaart? De grote vooruitgang der techniek zou ons daarbij hoopvol kunnen stemmen. Hoeveel moeilijkheden de laatste decennien ons ook hebben gebracht, ze zijn toch ook getuige geweest van een ongekende vlucht van 's mensen technische en organisatorisch vermogen. Inderdaad, de technische mogelijkheid voor een snelle wederopbouw is gegeven. Maar dit is niet het enige. Zodra men zich realiseert aan welke voorwaarden de verwezenlijking van deze mogelijkheid is gebonden, doemen tal van andere problemen op en blijkt ook opnieuw, dat de oorlog niet oorzaak, maar veeleer symptoom der moeilijkheden is, daar deze hun oorsprong vinden in de periode, aan de oorlog voorafgaande. Zal er immers van herleving der welvaart, van een niet alleen andere, maar ook betere samenleving sprake kunnen zijn, dan moet er uitzicht zijn op internationale betrekkingen, die een langdurige vrede waarborgen en die tevens een ongestoorde uitwisseling van goederen en diensten mogelijk maken, op stabiele politieke en sociale toestanden in de afzonderlijke landen en op een goed functionerende economische orde, die opvoering der productiviteit en een vreedzame samenwerking tussen de maatschappelijke groepen verzekert. En ieder van deze voorwaarden brengt ons onmiddellijk terug tot de onopgeloste problemen, die de

wereld sedert meer dan dertig jaren in spanning houden.

* * *

De wereld is klein geworden. Door de ontwikkeling van het vervoer zijn de afstanden verdwenen. Hetgeen betekent, dat de volken, zowel politiek als economisch, meer en meer van elkaar afhankelijk zijn geworden. De 19e eeuw bracht echter ook de voortdurende groei van het nationalisme, cultureel in sommige opzichten een voordeel, maar in zijn excessieve ontwikkeling een bedreiging van de vrede en een negatieve interdependentie. Als gewapende en elkaar wantrouwende mededingers stonden de volken tegenover elkaar, geen andere gedragsregel erkennend dan hun eigenbelang. Ieders soevereiniteit als volstrekt beschouwend, was er geen macht, die hen tot eendracht kon dwingen, was er ook geen forum, welks gezag zij bereid waren vrijwillig te aanvaarden. De jaren tussen beide oorlogen versterkten wel het besef van het noodlottige van deze situatie, maar brachten slechts het falen van de Volkerbond. De laatste oorlog heeft nog sterker de lotsgemeenschap van alle volken en staten aangevoeld. Maar het probleem van een betere opbouw der internationale gemeenschap is zijn oplossing nog weinig genaderd. Zal beperking der soevereiniteit iets anders betekenen dan een versterking van de macht der grote mogendheden? En hoe deze tot eendracht en tot erkenning van hun eigen gedrag beheersende normen te brengen? Dieper nog grijpt de vraag, of duurzame internationale samenwerking en verzwakking van de betekenis der nationale grenzen wel mogelijk zal zijn in een wereld, waar eenheid van overtuiging en cultuur, gelijk deze zich in de Middeleeuwen voordeed, ontbreekt en de opvattingen, met betrekking tot de grondslagen van het staatkundig en maatschappelijk leven en ook met betrekking tot de diepste levensvragen, zo zeer uiteengaan als thans het geval is.

Zo is er nog geen uitzicht op internationale betrekkingen, die een duurzame vrede waarborgen. Meer dan aan wapening wordt gedacht aan de blijvende bezetting van steunpunten en aan de bepaling van ieders contingent in de strijdmacht van verbonden staten. Blijft een sterke bewapening gehandhaafd, dan zal het, bij de huidige eisen daaraan gesteld, niet kunnen uitblijven, dat ze een zware druk op het tempo van de wederopbouw en op heel het welvaartspeil zal uitoefenen.

Andere spanningen nog zijn er in de internationale verhoudingen. De 19e eeuw had nog een wereld te overen; continenten moesten opgelegd en in het economisch verkeer worden opgenomen. Voor het opkomend industrialisme was er telkens opnieuw ruimte om zich te ontplooiën. De economische expansie werd door de imperialistische politiek der mogendheden op de voet gevolgd. Aldus ontstond de tegenstelling tussen de agrarische en de geïndustrialiseerde landen en de economische wereldstructuur, kenmerkend voor de jaren tot op 1914. De leiding berustte geheel bij de westerse landen — later mede bij de Verenigde Staten —; hun kennis, kapitaal en militaire macht verschaften hun het overwicht. Thans zijn de grenzen overal bereikt; er is geen nieuw gebied meer om het te verdelen. Tegelijkertijd is heel deze structuur labiel geworden. Door export van kennis en kapitaal kweekt men ten slotte zijn mededingers; de voortschrijdende industrialisatie van andere gebieden tastte langzamerhand het overwicht der westerse landen aan. Anderzijds deden oorlog en vrees voor oorlog deze landen streven naar een grotere mate van zelfvoorziening, waardoor het evenwicht in de productie- en ruilverhoudingen verder werd verstoord. De afhankelijke of overheerste volken zijn tegelijk op ander dan economisch gebied tot ontwakking gekomen en hun streven is gericht op een grotere mate van zelfstandigheid.

Van een terugkeer tot de toestand van vóór 1914 zal wel niemand dromen. Ook hier nadert een andere tijd,

maar zelfs de draagwijdte van de problemen, die deze in zich bergt, overzien wij nog niet.

* * *

Instabiliteit was ook gedurende deze dertig jaren het kenmerk van de binnenlandse politieke toestand in de onderscheiden landen. Hier was het afscheid van het verleden wel zeer duidelijk. Het oude régime stortte in grote delen van Europa ineen. Eeuwenoude rijken vielen uit elkaar of ondergingen in hun staatkundige bouw een radicale wijziging; nieuwe staten en nieuwe constituties deden hun intrede. Maar noch de grenzen, noch de constituties bleken duurzaamheid te bezitten. „A world safe for democracy” verkondigde Wilson in 1918 als het doel van de oorlog. Maar tien jaren later kon men reeds een dozijn landen tellen, waarin de democratische instellingen geschorst of afgeschaffd waren en de Regering een dictatoriaal karakter had verkregen. Ook elders verkeerde het parlementaire stelsel in een toestand van crisis; zowel de samenstelling der parlementen als de vervulling van hun taak boden toenemende moeilijkheden. De grondslagen zelve van heel het stelsel, de verhouding van Regering en volksvertegenwoordiging en van vertegenwoordiging en volk kwamen weer in het geding.

De vernietiging van democratie en parlementarisme in de totalitaire staten leerde wel, hoe de oplossing niet moest worden gevonden. Zij verlevendigde ook het besef, hoe onschatbaar, ondanks alle bezwaren, beider waarde is. Een kwaal is echter niet verholpen met het inzicht, dat er geneesmiddelen zijn erger dan de kwaal. De ondergang der totalitaire staten neemt de oorzaken, die een dergelijk régime deden ontstaan, niet weg. Voor de taak, die hen hier nog wacht, zijn de volken echter door de oorlog niet beter voorbereid: hier de gewelddadige onderdrukking van de bestaande staatsregelingen en van elke openbare discussie over deze onderwerpen, ginds een belemmering van de normale functionering der democratische instellingen, doordat alles door het éne oorlogsdoel werd overheerst.

De democratie heeft ook thans weer, zo verluidt het, gezegevierd. Het voorbeeld van 1918 moet tot voorzichtigheid manen. Verkeert de democratie thans veeleer niet in groot gevaar en zal voor haar behoud geen harde strijd nodig zijn? Tot een autoritair bewind kan men de volken dwingen, tot een democratisch niet. „Democracy is rather a form of civilization than a form of government”. Zij veronderstelt dus allereerst een bepaalde gestedehouding. De maatschappij zal van deze doortrokken moeten zijn, zal zij de grondslag van het politiek bestel kunnen vormen. Het „government by discussion” zal niet alleen voor de staatkunde moeten gelden, maar evenzeer voor andere vormen van samenleving. Democratie betekent, aldus beschouwd, bovenal de erkenning van de waarde van ieders persoonlijkheid, zodat de mens nooit alleen middel, maar steeds doel is; zij veronderstelt vrijheid van denken en van critiek, een steunen niet op geweld, maar op overreding, verdraagzaamheid en de bereidheid, zich vrijwillig aan eenmaal genomen beslissingen te onderwerpen. Daaruit volgt ook, dat de uitoefening van gezag nooit arbitrair mag zijn, maar steeds gebonden moet zijn aan van te voren vastgestelde regels. Het recht van vrije meningsuiting en van critiek, ook op de Regering, de mogelijkheid deze terzijde te stellen, wanneer het volk haar politiek verwerpelijk acht en een rechtspraak vrij van elke politieke dwang, deze beginselen zijn het, die aan elke vrije constitutie ten grondslag moeten liggen. Dit alles eist een langdurige opvoeding en slechts geleidelijk aan groei de mentaliteit en vormen zich de tradities, waarop het moet steunen. Gedurende vele jaren reeds is de vorming van een dergelijke geestesgesteldheid in grote delen van de wereld met geweld en met alle middelen, waarover de moderne wijze van massa-beheersing beschikt, tegengegaan. Evenmin vormen oorlogen en

hun nasleep een gunstige voedingsbodem voor het aankweken ervan. Voor gerustheid is er dus allerminst reden.

Maar wordt het bovenstaande wel algemeen aanvaard, is het wezen der democratie op deze wijze wel voldoende bepaald? De vraag wordt door velen ontkennend beantwoord en daaruit vloeien belangrijke consequenties voort, met name ook op economisch gebied. De moderne democratie is begonnen met het stellen van de eis zowel van vrijheid als van gelijkheid. Zijn deze twee echter wel met elkaar te verenigen? Ten minste als men bij vrijheid aan individuele vrijheid denkt. Handhaaft men deze, speciaal de vrijheid op economisch gebied, zo leert men, dan brengt deze steeds ongelijkheid mede en economische ongelijkheid is de grondslag van ongelijkheid op ieder ander terrein, waardoor ten slotte ook de vrijheid voor de meeste mensen illusoir wordt. Daarom zou de gelijkheid op de voorgrond moeten staan en de vrijheid daaraan ondergeschikt moeten worden gemaakt. Het probleem kan hier niet verder worden uitgewerkt. Het zal echter duidelijk zijn, dat we, voordat de overwinning der democratie ons iets zegt, eerst moeten weten, wat de „ware” democratie inhoudt. Heeft het stelsel, dat men in Rusland democratisch centralisme noemt, iets gemeen met hetgeen men tot dusver in de westerse landen onder democratie heeft verstaan? En is er tussen deze twee „democratieën” een verzoening of alleen strijd mogelijk? De rust in de wereld en in menig land zal van het antwoord op deze vraag afhangen.

* * *

Welvaart is rijkelijke bevrediging van onze behoeften. Welvaart wil ook zeggen een productie-organisatie en werkmethode, die de arbeidsvreugde niet doden en het arbeidsleven niet enkel tot een last maken.

Alles wat de arbeidsproductiviteit doet toenemen, de productiekosten doet dalen en de hoeveelheid product vermeerdert, zouden we dus moeten toejuichen.

De afstanden zijn verdwenen en de techniek heeft opnieuw een grote vlucht genomen. Groei der bevolking en toeneming der welvaart hebben een massale vraag doen ontstaan, waardoor productie op grote schaal mogelijk werd, hetgeen weer verdere specialisatie en een sterkere nationale en internationale arbeidsdeling toeliet.

Waarom zouden we een dergelijke ontwikkeling niet toejuichen en waarom zouden we niet bereid zijn de consequenties eruit te trekken? Ieders arbeid maakt immers ieder ander rijker.

En toch, keren we in onze herinnering terug naar de jaren voor de oorlog, het scheen, alsof deze hereidheid ten eenemale ontbrak.

Restrictie was meer aan de orde dan uitbreiding der productie. Het werd in sommige landen zelfs tot een ingewikkeld vraagstuk, hoe men voorraden, moeizaam voortgebracht, weer kon vernietigen. Wist men ergens de productiekosten te verlagen en bleek men bereid onze behoeften goedkoper te bevredigen, d. w. z. in ruil voor het resultaat van een geringer deel van onze arbeid, het werd niet als een weldaad, maar als een bedreiging van onze welvaart beschouwd. Verdere mechanisatie en de uitbreiding van het bedrijf werden menigmaal belemmerd. De internationale ruil werd niet alleen bemoeilijkt door de heffing van invoerrechten, maar veel doeltreffender beperkt door contingenteringen, deviezenregelingen e.d.m. Volken, vroeger van ons afhankelijk, kwamen tot ontwikkeling en trachten, beter toegerust, als gelijkberechtigten aan productie en economisch verkeer deel te nemen, maar we zagen het als een aantasting van onze welvaart. Scharen arbeiders waren werkloos, niet omdat de overige productiemiddelen ontbraken, want ook deze lagen braak, terwijl er anderzijds genoeg onbevredigde behoeften waren. Maar de prijzen werden hoog gehouden, zodat de vraag niet kon toenemen. Zo was er meer. Kortom, het scheen alsof „ieders arbeid ieder ander armer maakt”.

Vanwaar deze paradoxale toestand? En hoe te voorkomen, dat de wereld door het voortduren ervan in onrust en armoede blijft voortleven? Het antwoord kan beter in een boek dan in enkele alinea's worden gegeven. Volledig zou het ook dan niet zijn. Want we gaan de nieuwe tijd allerminst tegemoet met een duidelijk antwoord op deze vragen. Slechts een enkel aspect kan hier worden belicht.

Reeds dadelijk bij het ontstaan der economische wetenschap werd de vraag gesteld, waarop het hier allereerst aankomt: hoe moet ons economisch handelen worden georganiseerd en geleid? Een ondubbelzinnig antwoord werd erop gegeven. In de aanvaarding van het economisch individualisme zou de oplossing van het vraagstuk te vinden zijn. Niet-regelingen van boven af opgelegd, maar krachten, die spontaan in een vrije samenleving tot ontwikkeling komen, hebben het economisch handelen te bepalen. De samenwerking van alle afzonderlijke krachten wordt dan door de prijsvorming tot stand gebracht. De prijzen van producten en productiemiddelen bepalen, als een samenstel van interdependente grootheden, richting en omvang der productie, het bedrag van productiekosten en opbrengst, de grootte der verschillende inkomens en vormen ook voor de consument de leidraad bij de besteding van zijn inkomen. Heel het economisch gebeuren wordt dan als 't ware tot een automatisch zich afwickelend proces, enkel geleid door de prijsvorming op een vrije markt. Onder vigueur van dit stelsel zou de productie zoo hoog mogelijk worden opgevoerd, zouden de productiekosten op een laag niveau worden gehouden, zou de voortbrenging in een toestand van evenwicht verkeren en zouden alle productiemiddelen dus ook em-plooi kunnen vinden.

Dit stelsel heeft de 19e eeuw in sterke mate beheerst. In de huidige eeuw zijn we steeds verder ervan verwijderd geraakt. Maar het vormt nog steeds het uitgangspunt der discussies.

Enerzijds ziet men de moeilijkheden, die zich voordoen, als een gevolg van de inbreuken op dit stelsel. Kortzichtigheid, onwil de verliezen te dragen, die het gevolg van misslagen zijn, vrees voor tijdelijk nadeel bij de aanpassing aan gewijzigde omstandigheden, groepsbelangen gesteund door politieke invloeden, hebben tot deze inbreuken geleid. De werking van het marktmechanisme wordt erdoor belemmerd. De tendentie tot automatisch herstel van het evenwicht, die zich op een vrije markt voordoet, wordt nu belet zich door te zetten. Nieuwe verstoringen van het evenwicht vloeien daaruit voort en drijven ons steeds verder in de verkeerde richting, daar deze aan het stelsel zelf in plaats van aan de inbreuken erop worden toegeschreven. Vandaar de paradoxale toestand, waarin we verkeren.

Daartegenover staat een tweeledige veroordeling. Ook al zou het stelsel efficiënt werken, dan zou het toch van een sociaal standpunt uit afgewezen moeten worden. Maar ook het eerste is niet het geval; het vertoont leemten en gebreken en gaat van veronderstellingen uit, die zich in werkelijkheid niet en wel steeds minder voordoen. Het veronderstelt o. a. een bewegelijkheid van alle productiemiddelen en een kostenstructuur, die niet aanwezig zijn. Daardoor wordt de automatiek van de markt in belangrijke mate verzwakt. Het veronderstelt, dat het geld enkel een middel is om de prijzen in een gemeenschappelijke eenheid uit te drukken, m. a. w. zich neutraal gedraagt, terwijl van het geld juist belangrijke verstoringende invloeden kunnen uitgaan, die dwingen tot het voeren van een geldpolitiek. Het veronderstelt markten, door vrije mededinging beheerst, waar de prijs dus voor een ieder een datum is en niemand tot het voeren van een eigen prijspolitiek in staat is. De wijzigingen in de structuur van productie en markt hebben echter geleid tot het grootbedrijf en een sterke concentratie der voort-

brenging, waaruit weer het combinatieverschijnsel is voortgekomen. De meeste markten vertonen reeds een min of meer monopolistisch karakter. In plaats van de onpersoonlijke heerschappij van de vrije markt treedt in steeds sterkere mate de macht van afzonderlijke monopolisten of van georganiseerde groepen. Zodra dat het geval is, bestaat ook het gevaar, dat zij door prijsopdriving en beperking der productie hun belang trachten uit te buiten ten koste van de maatschappij. Dan gaat het ook niet meer om de keuze tussen productie, geregeerd door vrije prijsvorming, of welbewust geleide productie en beheerste prijsvorming. Er valt slechts te kiezen tussen productie en prijsvorming, enkel beheerst door groepen van belanghebbenden of mede geleid en in ieder geval gecontroleerd door de Overheid.

Is terugkeer tot het economisch individualisme derhalve uitgesloten, dan wacht ons een moeilijke taak. Zij eist de verzoening van het schijnbaar tegengestelde: vrijheid en regeling. De verantwoordelijkheid voor het economisch gebeuren kan dan niet enkel bij de gemeenschap berusten, daar hierdoor ieder vrij initiatief zou worden verstikt en de veelvormigheid van het leven geweld zou worden aangedaan. Maar wanneer de op zich zelf grootse conceptie van een spontane ordening en een onpersoonlijke leiding een droombeeld is, kan de verantwoordelijkheid evenmin alleen bij het individu berusten, daar welbewuste leiding nodig is om samenwerking en orde in de verscheidenheid te brengen.

Wij staan nog grotendeels vóór de vervulling van deze taak. Maatregelen, in de jaren voor de wereldoorlog getroffen, werden vaak — gelijk bij de New Deal — overhaast en onder de indruk van een momentele noodtoestand genomen. Of ze misten doelbewustheid en werden, hoewel in beginsel onjuist geacht, als door de crisis afgedwongen met tegenzin aanvaard.

Anders dan dat bij het economisch individualisme het geval is, kan de inhoud van een dergelijk stelsel niet van te voren worden aangegeven. Het eist telkens een zorgvuldige bestudering der toestanden en een ontleding van het economische proces om de noodzaak en het effect der te treffen maatregelen te kunnen beoordelen. Het sluit in zich een grote verscheidenheid van vraagstukken, zoals vraagstukken op het gebied van geldpolitiek, van prijs- en productieregeling, van conjunctuurbeheersing, van regeling der investeringen, van loonpolitiek en sociale voorzieningen, vraagstukken, die echter alle over elkaar heen grijpen en in hun onderling verband zullen moeten worden gezien. Moeilijker nog dan de bepaling van de taak van individu en gemeenschap en van het evenwicht tussen vrijheid en regeling zal de vaststelling zijn van de verhouding van de staat tot de uit het bedrijfsleven opgekomen organisaties van belanghebbenden. Regeling van productie en prijzen zal men menigmaal wel willen aanvaarden, maar het zou slechts de taak der verbonden ondernemers zijn. Vaststelling van lonen en arbeidsvoorwaarden zou wel moeten plaatsvinden, maar het zou slechts in onderlinge samenwerking van de wederzijdse organisaties van ondernemers en arbeiders dienen te geschieden. Hoezeer het nodig is, dat de Overheid bij haar maatregelen zal samenwerken met of steunen op de uit het maatschappelijk leven opgekomen organisaties, de taak zal aan deze alleen niet mogen worden overgelaten. Anders dreigt het gevaar, dat het groepsbelang zal prevaleren boven het algemeen belang. Vooral de macht van de grote concerns is nationaal en internationaal toeneemende. Ongecontroleerd zal deze macht in menig opzicht een gevaar kunnen opleveren.

De komende jaren zullen beslissen over de levensvatbaarheid van een dergelijke ordening van het economisch leven. Daar de ontwikkeling in de meeste landen in deze richting gaat, zal van haar succes het herstel van de welvaart mede afhankelijk zijn.

Niet alleen over de levensvatbaarheid van deze poging

zal de beslissing vallen. De wereld staat voor twee experimenten.

Een radicaler omkeer, dan de juist geschetste, wordt aangeprezen en vindt zijn voorstanders reeds in een belangrijk deel van de wereld. Is het economisch individualisme te verwerpen, zo leert men, dan moet dat ook volstrekt geschieden en dan rest alleen de aanvaarding van het andere uiterste: de centraal geleide volkshuishouding. Deze veronderstelt, dat de gemeenschap in het bezit der productiemiddelen is en dat geheel het economisch leven geregeld wordt aan de hand van een plan door de centrale leiding vastgesteld en doorgevoerd. Het communistisch ideaal van een maatschappij, waar gelijkheid heerst en de klasse-tegenstellingen zijn opgeheven, zal dan zijn bereikt. Ook hier zijn we uit de phase van de theoretische strijd reeds gekomen in die van de toetsing aan de practijk. Maar de oude twijfelvragen hebben nog geen definitief antwoord ontvangen. Zal het bij consequente toepassing ook onder minder primitieve omstandigheden en bij een grotere bevolkingsdichtheid mogelijk zijn een zo omvangrijk apparaat te beheersen en doeltreffend te laten functioneren? Zal er van welvaart sprake kunnen zijn ook in deze zin, dat er, ondanks de zelfstandigheid van het plan der centrale leiding, rekening wordt gehouden met de persoonlijke waardering van de leden der gemeenschap? Dreigt bij de eenheid van politiek en economie niet het gevaar, dat iedere politieke strijd op economisch gebied overslaat en tot sabotage en verstoring der productie leidt? Bovenal de vraag, of dit stelsel de menselijke natuur geen geweld aandoet. Eist het niet een zodanige concentratie van alle macht in handen van de centrale leiding, dat iedere vrije meningsuiting onderdrukt moet worden, elke oppositie uitgesloten zal zijn en er zelfs geen lichaam zal kunnen bestaan, waarvoor men ter verantwoording kan worden geroepen?

Ook hier weer het dilemma: staan we voor een niet te overbruggen tegenstelling of zal een innerlijke evolutie mogelijk zijn, waardoor de wereld tot groter eenheid en vrede zal kunnen komen? Het herstel van de welvaart zal niet in de laatste plaats van het antwoord op deze vraag afhankelijk zijn.

* * *

„Macht ist böse”. Ongecontroleerde macht is in geen 's mensen hand veilig. Het geldt niet slechts in de staat, maar ook voor het maatschappelijk leven en in ieder afzonderlijk bedrijf. Anderzijds is zonder een krachtig gezag, zonder leiding en onderschikking, geen samenleving mogelijk. Zo moeten we steeds zoeken naar een evenwicht tussen gezag en vrijheid, doelbewuste regeling en vrij initiatief, een opgelegd plan en spontane groei. Telkens weer wordt het evenwicht verstoord, telkens wordt het opnieuw nagestreefd, maar nooit ten volle bereikt; de spanning blijft bestaan. Zij vloeit voort uit de tweezijdigheid van de menselijke natuur. Enerzijds is de mens individu en streeft hij naar de ontplooiing van zijn persoonlijkheid, anderzijds is hij deel van een gemeenschap en kan hij alleen in en door deze bestaan. Tussen beide uitersten moet steeds weer een weg worden gezocht: „suppress individuality, and you have no life, assert it, and you have war and chaos”.

F. DE VRIES.